

Rəbiyyə ASLANOVA

**MÜASİR DÖVLƏT VƏ
DÖVLƏTŞÜNASLIQ ELMİ**

(Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin
bərpasının iyirminci ildönümü işığında)

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

Bakı - 2011

-22516-

66.0(5 J4)+66.1(0)+66.3(5 J4)/8+62.401(5 J4)+02.3/6

BBK 12.2

A-88

ELMI REDAKTOR:

Ramiz MEHDİYEV

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının akademiki

RƏYÇİ:

Yaqub MAHMUDOV

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü

Rəbiyyat Aslanova. Müasir dövlət və dövlətşünaslıq elmi (Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirminci ildönümü işığında). Bakı, Azər nəşr 2011, 440 səh.

Kitabda Azərbaycan xalqının siyasi, milli-mənəvi, ideoloji təşkilatlanmasının zirvəsi olan müstəqil dövlətçiliyimizin qət etdiyi yolun tarixi əhəmiyyəti, mahiyyəti və mənası ilə bağlı düşüncələr yer almışdır.

20 ildə dövlətimizin keçdiyi milli quruculuq yoluna, müstəqil dövlətçiliyin dönməzliyini təmin edən ümummillə lider Heydər Əliyevin siyasi irsinin ardıcıl davamına və yeni yüzillikdə inkişaf perspektivlərinə nəzər salınmışdır. Bu irsin sütunlarından olan milli ideya, milli kimlik, mədəni özünəməxsusluq, elmin və mədəniyyətin inkişafı, demokratik-hüquqi dövlət quruculuğu məsələlərinə diqqət yetirilmişdir.

Dövlət və dövlətçilik fenomeninin təhlilinə tarixi ekskurs edilərək, Yeni dövrdən etibarən tarix səhnəsinə gələn suveren, eləcə də milli dövlətlərin və dövlətçiliyə dair konsepsiyaların təkamülü izlənilmiş, XXI əsrdə bu haqda elmi-nəzəri baxışların tamamilə yeniləşməsi kimi məsələlərə münasibət bildirilmişdir. Mühüm məsələlərdən biri kimi Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin bərpasının dünyada suverenlik prinsipinin və milli dövlət paradigmasının böhran yaşamasına dair baxışlarla bir vaxta düşməsi diqqət mərkəzinə gətirilmişdir.

Kitabda əldə edilən ən başlıca qənaətlərdən biri budur ki, Azərbaycanın 20 il ərzində keçdiyi yol nəinki xalqımız üçün misilsiz bir tarixi zəfərdir, eyni zamanda dövlətşünaslıq və siyasi idarəetmə elminin nəzəri və təcrübi böhran yaşadığı müasir dünyada həm milli quruculuğun təcrübəsini, həm də dövlətçilik və siyasi lider fenomeninə dair elmi-politoloji nəzəriyyələri məzmun və mahiyyətə zənginləşdirməsi baxımından epoxal əhəmiyyətli bir hadisədir. Müəllif bu əsas müddəaları Azərbaycan reallığı ilə müqayisə edərək diqqətə çatdırır.

Kitab ictimaiyyətşünaslar, dövlətçiliyin əsasları və müasir inkişaf problemlərini araşdıran mütəxəssislər və geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Rəbiyyat Aslanova

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin
“Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin
bərpasının iyirminci ildönümü haqqında” Sərəncamından**

“2011-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpa edilməsinin iyirminci ildönümü tamam olur. Bu illər ərzində demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlətin qurulması xalqımızın tarixi nailiyyətidir. Hələ ötən əsrin 70-ci illərindən başlayaraq Azərbaycanın böyük oğlu Heydər Əliyevin strategiyasına uyğun respublikamızda həyata keçirilən genişmiqyaslı proqramlar müasir iqtisadi potensialın formalaşdırılmasına, sosial-mədəni həyatın canlandırılmasına və milli-mənəvi dəyərlərin dirçəldilməsinə yönəldilərək gələcək müstəqilliyimizin təmin olunması üçün zəmin hazırlamışdı.

Müstəqilliyimizin ilk illərindəki hərc-mərclik və xalqımızın maraqlarına zidd siyasət, iqtisadiyyatın zəiflədilməsi və milli sərvətlərin talan edilməsi dərin siyasi və iqtisadi-sosial böhranla nəticələndi. 1993-cü ilin iyun ayından ölkədə formalaşmağa başlayan yeni siyasi kurs vətəndaş müharibəsi təhlükəsini aradan qaldırdı, separatçılıq meyillərinə son qoydu və Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu siyasətinin gerçəkləşməsinə gətirib çıxardı. 1995-ci ildə müstəqil Azərbaycanın Konstitusiyasının qəbul edilməsi ilə ölkədə dövlət quruculuğu üçün zəruri hüquqi baza formalaşdı. Ölkəmizin daxili və xarici siyasət konsepsiyası beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olaraq quruldu. Bu illər ərzində Azərbaycanda bütün istiqamətlərdə dövlət quruculuğu prosesi uğurla həyata keçirilib, dövlətçilik ənənələri zənginləşdirilib. İyirmi il həm böyük, həm də çox da böyük olmayan müddətdir. İyirmi illik inkişaf yolumuzun ən parlaq nəticəsi ondan ibarətdir ki, bu gün Azərbaycan, sözün əsl mənasında, artıq tam müstəqil ölkədir. Ölkəmizdə gerçəkləşdirilən siyasət daim Azərbaycan xalqının maraqlarına xidmət göstərir. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi respublikamızın hər bir vətəndaşı üçün ən böyük sərvətdir. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirmillik yubileyi ölkəmizin həyatında müstəsna əhəmiyyət daşıyan ictimai-siyasi hadisədir. Müstəqillik

1202000000
M-651(07)2011 qriffi nəşr

illərində Azərbaycan Respublikasının keçdiyi zəngin inkişaf yolunda qazandığı parlaq nailiyyətlərin təbliğini təmin etmək üçün dövlət müstəqilliyinin bərpasının iyirminci ildönümü ölkəmizdə dövlət səviyyəsində təntənəli surətdə qeyd olunsun”.

**Bakı şəhəri,
21 yanvar 2011-ci il**

MÜNDƏRİCAT

Elmi redaktordan:

Müstəqil dövlətçiliyimizin bu gün və tarix üçün əhəmiyyətini təhlil etmək ümdə vəzifəmizdir

GİRİŞ:

Dövlətşünaslıq elmimizin vahid konsepsiyasının yaradılması dövrümüzün tələbidir (Qərb təcrübəsindən yaradıcı və tənqidi bəhrələnmə məsələləri)	16
§1. Dövlətşünaslıq mövcud nəzəri baxışlara integrativ yanaşmaya və onların uğurlu sintezinə imkan verir	22
§2. Dövlətçilik ali mənəvi dəyərdir	39
§3. Müstəqil inkişafın başlıca yekunları dövlətçiliyə dair elmin fundamental əsasıdır	45

I FƏSİL. DÜNYANIN TARİXİNİ DÖVLƏTLƏR YAZIR

§1. Dövlət fenomeni, təkamül və transformasiya nəzəriyyələri ..	51
§2. Dövlətin ideal və real mahiyyətinə dair	57
§3. Dövlətin yaranması və təkamülü prosesləri	62
§4. Dövlətin təşkilatlanma formalarının dinamikası	71

II FƏSİL. DÖVLƏTDƏN MİLLİ DÖVLƏTƏ DOĞRU

§1. Milli dövlət milli vəhdətin ali ifadəsidir	76
§2 . Milli dövlət və müstəqillik	79
§3. Dövlət, millət və etnos: iyerarxiya (şəcərə) və struktur məsələləri	99

III FƏSİL. SUVERENLİK VƏ MÜSTƏQİLLİK - DÖVLƏTİN ƏBƏDİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN TƏKAMÜLÜ VƏ TALEYİ

§1. Müstəqillik və suverenlik fərqli məzmunlu anlayışlar kimi.....	109
§2. Suverenliyin yaranmasına və suverenlik konsepsiyalarına tarixi ekskurs.....	113
§3. Suverenliyə dair nəzəri mübahisələrin mövzusu və klassik yanaşmaların tənqidi.....	118
§4. Suverenliyin daxili və xarici təzahürləri.....	130
§5. Suverenlik prinsipi, etnoseparatizm və müharibə.....	132
§6. Millətlərarası münasibətlərin inkişafına Avropanın ən yeni baxışı.....	134
§7. Suverenliyə müasir baxışlar real modellərin, yoxsa elmi nəzəriyyənin böhranıdır.....	141
§8. “Suverenliyin məhdudlaşdırılması”na dair konsepsiya: kim nəyi məhdudlaşdırır?.....	157

IV FƏSİL. “MÜASİR DÖVLƏT” YENİ FENOMEN KİMİ

§1. Müasir dövlətin əsas xüsusiyyətləri və meyarları.....	169
§2. Müasir dövlətin dəyişən mahiyyəti və roluna dair baxışlar.....	176
§3. Ən yeni dövlətçilik nəzəriyyələri. “Güclü dövlət” paradigmasından Azərbaycan gerçəkliyinə baxış.....	180
§ 4. Dövlətin tarixini siyasi liderlər yaradır. Müstəqilliyimiz ümummilli lider Heydər Əliyevin nəsilərə əmanətidir.....	190

§ 5. 2003-2011: Dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsi kimi daha çətin missiyanın gerçəkləşdiyi illər. Modernləşən müstəqilliyin və yeni zamanın liderlik simvolu.....	197
--	-----

V FƏSİL. MƏNƏVİ SUVERENLİK SİYASİ SUVERENLİYİN TƏMƏLİ VƏ QARANTIDIR

§ 1. Milli ideya və milli varlıq. Milli ideyadan müstəqil gerçəkliyə.....	201
§ 2. Müasir dövlət və milli ideya.....	204
§ 3. Milli ideya “post” və “trans”milli realılıqla üz-üzə.....	213
§ 4. Milli ideya: müstəqillik simvolundan dövlətçiliyin inkişaf modelinə doğru.....	218
§ 5. Milli ideya və siyasi lider.....	226
§6. Qloballaşan dünyada milli kimliyə çağırışlar.....	232
§7. Milli identiklik və mentalitet.....	243
§ 8. Azərbaycançılıq vətəndaş identikliyiinin özünəməxsus modelidir.....	249

VI FƏSİL. DÖVLƏTÇİLİYİN HƏDƏFLƏRİ

§ 1. Yeni zaman və humanitar düşüncə mədəniyyəti.....	265
§ 2. XXI əsrdə ictimai elm və cəmiyyət: yeni dövr, yeni vəzifələr.....	275
§3. Müstəqil hüquqi dövlət quruculuğunun formalaşması və inkişafı.....	300
§ 4. XXI əsrdə insan hüquqları fəlsəfəsinə baxışlar.....	312
§ 5. İnsan hüquqlarına müasir fərqli yanaşmalar.....	329

§ 6. Azərbaycanda dünyəvi dövlətçilik quruculuğu. Azərbaycan Şərqdə dünyəvi dövlət quruculuğunu seçim edən ilk dövlətdir	337
§ 7. Dünyəvilik müasir inkişafın mühüm meyarı kimi	344
§ 8. Azərbaycanda dünyəvi dövlət və din münasibətləri	346

Elmi redaktordan:

**MÜSTƏQİL DÖVLƏTÇİLİYİMİZİN BU GÜN VƏ
TARİX ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTİNİ TƏHLİL ETMƏK
ÜMDƏ VƏZİFƏMİZDİR**

“Başlıca məqsədimiz müasir dövlətin yaradılmasıdır”.

**VII FƏSİL. AZƏRBAYCAN: SİVİLİZASIYALARARASI
DİALOQ VƏ İNTEQRASIYANIN SABİT MƏKANI**

İlham Əliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

§1. Mədəniyyətlərarası münasibətlərin mövcud modelləri: integrasiya (tarixi ideyaya, müasir paradıqmaya və perspektiv modellərə Azərbaycandan baxış)	360
§2. Mədəniyyətlərarası integrasiyanın mükəmməl model axtarışları: dialoq. Azərbaycançılığın birləşdirdiyi tolerantlıq ..	383
§3. Multikulturalizm müxtəlif mədəniyyətlərin Qərbi cəmiyyətinə integrasiyasına çarə, yoxsa bəladır	390
§ 4. Dialoq və tolerantlığın Azərbaycan modeli. Heydər Əliyev Fondunun dialoq örnəyi	414

NƏTİCƏ ƏVƏZİ:

Müstəqillik xalqın öz tarixini yazmaq və yaşatmaq haqqıdır

ƏDƏBİYYAT 424

Azərbaycan indi 20 il əvvəl olduğundan tamamilə başqa, yeni ölkədir. Tariximizdə heç bir zaman mövcud olmayan müstəqil dövlətçiliyin unikal siyasi, iqtisadi, hüquqi və mədəni institutları formalaşmış fəaliyyət göstərir. Suverenliyin iyirmiillik yubileyinin fundamental əhəmiyyət kəsb edən, nəsillərə qürur yaşadacaq, tarixi yaddaşa həkk olunması vacib olan, eyni zamanda ictimaiyyətsüas alimlərimiz tərəfindən hələ dərin və əhatəli təhlilini gözləyən aspektləri var. Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin dövlətçilik fəlsəfəsinin gerçəkləşdiyi yeni reallığa, dünyada və cəmiyyətdə baş verən proseslərə dərk olunmuş münasibətin, obyektiv və geniş təsəvvürlərin yaranması, ölkədə gedən miqyaslı quruculuq proseslərinin dəyərləndirilməsi və insanlarda dövlətçilik kimi ali hissin formalaşması üçün bu, olduqca zəruri məqamdır.

Müstəqillik, suverenlik və dövlət anlayışları artıq neçə əsrlərdir ki, bir-birindən ayrı işlədilməsi təsəvvür edilməyən, vəhdət təşkil edən qoşa fenomenlərdir. Çünki hər bir xalqın varlığı və inkişafı yalnız onun dövlətinin öz taleyinin sahibi olduğu müstəqillik şəraitində mümkündür. Buna görə də inkişaf və müstəqillik də bir-birini şərtləndirən, biri digərindən asılı olan anlayışlardır. Azərbaycanın son 20 ildə nail olduğu inkişaf və qeyri-adi yüksəliş tarixi də məhz dövlət suverenliyimizin, xalqın siyasi liderlərinin dövlətçiliyin tarixi arzusunun reallaşması, inkişafı nəminə göstərdiyi xidmətlərin, müstəqil olaraq verdiyi qərarların nəticəsidir.

Tarix baş verənlərin sadəcə xronoloji salnaməsi olmadığı kimi, mürəkkəb dövlətçilik fenomeninin tarixi də yalnız hadisələrin sadalanmasından ibarət deyil. Bu sahədə mürəkkəb quruculuq proseslərinin milli və bəşəri aspektlərinin müqayisəli tədqiqi, vaxtaşırı təzahür edən qanunauyğunluqların üzə çıxarılması milli dövlət və siyasi lider fenomenləri arasındakı münasibətləri, konkret ölkədə dövlətin yaranma və təkamülünün özəlliklərinin dərin təhlil və ümumiləşdirilməsi nəticəsində dövlətçilik elminin ümumi konsepsiyasının formalaşdırılmasını zəruri edir. Bu da öz növbəsində hər hansı konkret bir elm sahəsinin dövlətçiliyə dair nəzəri və təcrübə biliklər sistemini formalaşdırmağı və təqdim etməyi mümkün, yaxud da həmin sistemin məzmununu natamam edir.

Deyilənlər eynilə tarixən həmişə ziddiyyətli maraqların toqquşduğu geosiyasi məkanda mövcud olan, bütün çətinliklərə rəğmən öz tarixi müstəqillik haqqını gerçəkləşdirən Azərbaycanın dövlətçilik haqqında elminə də aiddir.

Dövlət fenomeninin min illərlə yaşı olsa da, dövlətçilik elminin, xüsusilə də müasir milli dövlətçiliyə dair elmin formalaşması, tədqiqi və tədrisi bununla müqayisədə son əsrlərin hadisəsidir. Qərb məkanında bu sahə daha çox inkişaf etmiş və onun elmi tədqiqi ənənəyə çevrilmişdir. Dövlət haqqında nəzəriyyələrin öyrənilməsinə gəldikdə isə demək mümkündür ki, əsas vurğu bu məkanda yaranan konsepsiyaların rəhbər tutulması, onların nümunə kimi yerdə qalan dövlətlər üçün əsas model olaraq təqdim edilməsi üzərinə düşmüş, nəzəri konsepsiyalarda başlıca meylə çevrilmişdir. Təbii ki, Qərbdə müasir adlandırılan dövlət institutunun və modellərinin yaranması və inkişafı əhəmiyyətli tarixi inkişaf yolu keçmiş, bu sahədə zəngin təcrübə əldə edilmişdir.

Lakin qeyd etməliyik ki, dövlət institutunun zaman gedişində daim yeniləşən reallığa paralel olaraq dəyişməsi, XX əsrin sonlarında tamamilə yeni dünya düzəninə formalaşması, milli quruculuğun siyasi lider fenomeni ilə sıx bağlılığı və hər bir ölkədə öz xüsusiyyətlərinə malik olması müvafiq olaraq bu elm sahəsinin də həmişə yeniləşməsini gündəmə gətirmişdir.

Azərbaycanda demokratik dövlətçilik quruculuğu yönündə universal və milli modellərin axtarışı, müvafiq nəzəriyyələrin formalaşması istiqamətində XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəllərinin ictimai-siyasi, fəlsəfi fikir nümayəndələrimizin əvəzsiz tarixi xidmətləri olmuşdur. Onların yaradıcılığını Azərbaycanda milli demokratik dövlətçilik və milli ideologiya məsələlərinin müəyyən edilməsində fəallığını, miqyası, dərinliyi, universal və milli inkişafın ən mütərəqqi Avropa ideyaları ilə inteqrasiya və sintezini verən modellərin təqdimini nəzərə alaraq müasir dövlətçiliyimiz sahəsində ilk tədqiqatlar adlandırmaq olar.

Sovet dövründə dövlətçiliyin mahiyyətinin başa düşülmə-sində siyasi-ideoloji monizmin diktəsi əsas xətt olmuşdur. Müstəqilliyin əldə edilməsi ilə bu xəttin aradan qaldırılması və yeni obyektiv elmi əsaslar üzərində qərar tutan milli quruculuq nəzəriyyəsinin formalaşması yönündə mühüm tədqiqatlar aparılmışdır. Bununla yanaşı, 20 ilin zirvəsindən baxıldığında əldə edilən dövlət quruculuğu təcrübəsinin “dövlətsüasliq” və “müqayisəli dövlətsüasliq” elmi kontekstində dəyərləndirilməsi və dünya dövlətçilik elminə töhfəsi hələ öz tədqiqini gözləyir.

Dövlətsüasliq elmimizin sütununu Heydər Əliyevin milli dövlətçilik fəlsəfəsi, konsepsiyası və onun gerçəkləşən Azərbaycan modeli təşkil edir. Müstəqilliyimizin memarı, böyük dövlət xadimi olmaqla yanaşı, həm də hüquqsüas, tarixçi, siyasətsüas və fəlsəfi düha sahibi olan ümummilli lider Heydər Əliyevin müstəqil dövlətin qurulmasında tarixi xidmətləri, siyasi müdrikliyi, bu gün real nəticələrini və dünyada etiraf edilən bəhrələrini verən nəzəri irsi dövlətçilik elmimizin “qızıl fondu” kimi özünün əbədi aktuallığını təmin etmişdir.

Dövlətsüasliq elminin formalaşması öz növbəsində onun siyasi irsinin mənbəşüasliq kimi öyrənilməsini, “ümummilli siyasi lider, dövlətsüas alim və dövlət xadimi” kimi bütövlük təşkil edən və bir-birini tamamlayan keyfiyyətlərin vəhdətini, dövlətin mahiyyətinə, müstəqillik və suverenliyə dair XX əsrin sonları və XXI əsrin əvvəllərinin yeni orijinal konsepsiyası qismində təqdimini gündəmə gətirmişdir.

Hörmətli oxucu,

“Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 18-ci və 19-cu maddələrinə uyğun olaraq müəlliflik hüququnun qorunması məqsədilə əsərin tam mətni ilə Kitabxananın oxu zalında tanış ola bilərsiniz.